

Tautosakos darbai 64, 2022, p. 133–154
 ISSN 1392-2831 | eISSN 2783-6827
 DOI: <https://doi.org/10.51554/TD.22.64.06>

Pasakų sekėja XX–XXI a. sandūroje: subartoniškės Antaninos Čaplikienės atvejis

JŪRATĖ ŠLEKONYTĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
 jurate.slekonyte@liti.lt
<https://orcid.org/0000-0002-8023-6114>

SANTRAUKA. 2000 m. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto darbuotojai, atlikdami lauko tyrimus, susipažino su Subartonių (Varenos raj.) gyventoja Antanina Glaniauskaite-Čaplikiene (1922–2016) – ji pateikė apie 140 pasakojimų (iš jų 69 pasakas, 9 sakmes, 3 padavimus, 6 sapnų pasakojimus, 40 biografinių pasakojimų, keletą anekdotų). Peržvelgus iš moters užrašytą pasakojamosios tautosakos repertuarą, kilo klausimas, kaip A. Čaplikienė sugebėjo išlaikyti tokią ryškią folklorinę atmintį. Siekiant tai išsiaiškinti, straipsnyje pasitelkiama vengrų folkloristės Lindos Dégh išplėta pasakų sekimo konteksto tyrimų atšaka – pasakų biologija (vok. *Märchenbiology*). Analizė atliekama keliais aspektais: 1) atsižvelgiant į bendrą Dzūkijos folkloro tradiciją ir į A. Čaplikienės gyvenimo aplinkybes, formavusias ją kaip pasakotoją, aptariamas moters pateiktas pasakojamosios tautosakos repertuaras – kiek ir kokių kūrinių papasakota, kaip jie įsikomponuoja į lietuvių sakinę tradiciją; 2) analizuojami A. Čaplikienės prisiminimai apie pasakų sekimą praityje, aptariama, kaip ji bendravo su folkloristais, atvykusiais užrašyti jos sekamų pasakų. Straipsnyje siekiama išryškinti šios pasakotojos išskirtinumą – kuo ji unikali XX–XXI a. sandūros ir apskritai Dzūkijos pasakojamosios tradicijos kontekste.

RAKTAŽODŽIAI: pasakas, pasakų sekėja, Dzūkija, folklorinė atmintis, pasakotojai melagiai.

The Folktale Narrator at the Turn of the 20th – 21st Century: the Case of Antanina Čaplikienė from Subartonyš

ABSTRACT. In the course of the fieldwork in 2000, researchers from the Institute of Lithuanian Literature and Folklore encountered a villager from Subartonyš (Varėna district) Antanina Glaniauskaite-Čaplikienė (1922–2016). In the course of five subsequent years, they recorded from her 140 folk narratives altogether (including 69 folktales, 9 folk-belief legends, 3 place legends, 6 dream narratives, 40 biographical narratives, and several anecdotes). The major part of the Čaplikienė's repertoire consisted of folktales that were rather well known in the Lithuanian culture, including a number of narratives typical for the Dzūkija region. The author is curious about the ways that Čaplikienė managed to preserve such a vivid folkloric memory. In order to elucidate this, she uses the branch of the contextual research on storytelling developed by the Hungarian folklorist Linda Dégh – namely, the folktale biology (*Märchenbiology*). The study focuses on these aspects: 1) in view of the Dzūkija folklore tradition in general and the Čaplikienė's life in particular that shaped her as a storyteller, the woman's narrative repertoire is discussed, including the number and genre affiliation of her

stories, and their place in the Lithuanian folk narrative tradition; 2) Čaplikienė's memories regarding the folktale narration in the past are analyzed, including the sources that she had learnt her pieces from, and her mode of communication with the folklorists that recorded her tales. The aim of the article is to highlight the uniqueness of this storyteller at the turn of the 20th – 21st centuries and in the context of the folk narrative tradition of Dzūkija.

KEYWORDS: folktales, storyteller, Dzūkija, folkloric memory, tall-tale tellers.

Subartonys – vaizdingas Dzūkijos kaimas, iš kurio kilo kelios Lietuvos kultūrai nusipelniusios asmenybės. Čia gimė Janas Karłowiczius – lenkų etnografas, muzikologas, kalbininkas, tyrinėjęs ir su lituanistika susijusius klausimus, vienas pirmųjų paskelbęs lietuvių pasakų¹. Čia gimė ir rašytojas Vincas Krėvė-Mickevičius, žinomas ne tik kaip talentingas plunksnos meistras, bet ir kaip folkloro žinovas, inicijavęs jo rinkimą ir skelbimą, vėliau kūryboje naudojęs tautosakinius motyvus ir daininga rašto kalba populiarinęs iš vietinių žmonių išgirstus pasakojimus. Rašytojo originalieji kūriniai radosi folklorinį stilių ir pasaulėjautą sulydant su individualiomis kūrėjo intencijomis (Zalatorius 2003: 357). Taigi ši žemė pasižymėjo turtinga žodine tradicija, veikiančia vietinius žmones, gyvenimo kelio nuvestus į miestus ar net tolimus kraštus.

Dėsningumu, o ne išimtimi reiktų laikyti ir čia atrastus puikius dzūkiško folkloro pateikėjus. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto darbuotojai 2000–2001 m. dirbo Merkinės apylinkėse, vykdydami kompleksinių tyrimų programą „Merkinės gamtinis ir kultūrinis paveldas: vertė ir kontekstai“². Atlikdami lauko tyrimus susipažino su garbaus amžiaus Subartonių gyventoja, kaip paaiškėjo, puikia pasakų sekėja Antanina Glaniauskaite-Čaplikiene (1922–2016). Jos prisimintų pasakojimų skaičius parodė, kad susidurta su neeiline pasakotoja. Tuomet prasidėjęs pasakų įrašymas su pertraukomis truko penkerius metus³. Folkloristikos mokslui ypač naudinga, kad pasakotojos kalbėjimas buvo ne tik įrašytas į garso laikmenas⁴, bet ir filmuojamas⁵. Vaizdas suteikia daugiau informacijos apie pasakotoją: galima stebėti veido išraišką, gestus, pauzes, kontaktą su klausytojais. A. Čaplikienė – viena iš nedaugelio pasakų sekėjų, kuriuos galime pamatyti vaizdo įrašė.

Iš įrašų iššifruoti A. Čaplikienės pasakojimai sudėti į dvi stambias ir vieną nedidelę rankraštines bylas, iki šiol laukusias, kol bus atverstos ir kol bus įvertintas jų

1 Pasakas jis skelbė lenkų kalba (KrPBL), daugiausia jų gavo iš Mečislovo Davainio-Silvestraičio (DSPŽ).

2 Projekto vadovas – dr. Žilvytis Šaknys, trukmė – 2000–2001 metai.

3 Pateikėja kalbinta septynis kartus: 2000 m. (Irena Žilienė, Giedrius Dringelis), 2001 m. (I. Žilienė), 2002 m. spalio (I. Žilienė) ir lapkričio mėn. (I. Žilienė, Vita Ivanauskaitė, Bronė Stundžienė, Gedimina Šalkauskaitė), 2003 m. sausio mėn. (I. Žilienė, V. Ivanauskaitė) ir rugpjūčio mėn. (I. Žilienė), 2005 m. (I. Žilienė).

4 LTRF cd 66, 819; LTRF md 53–57; LTRF k. 874–876, 878–893 (garso įrašai kasetėse neišliko).

5 LTRV mdv 27, 61, 62.

turinys⁶. Laikas tam susiklostė itin palankus: šįmet minimos šios moters šimtosios gimimo metinės.

Gali kilti klausimas, kodėl tokia gera pasakotoja atrasta tik XX–XXI amžių sandūroje. Juk Merkinės krašte dar sovietmečiu ne kartą rinkta tautosaka – sunku patikėti, kad tautosakininkai nebūtų su šia moterimi susidūrę. Iš tiesų pati pasakotoja prisiminė, kad prieš daugelį metų mačiusi į kaimą atvažiavusių žmonių būrelį (veikiausiai tai buvo 1967 m. Merkinės apylinkėse vykusios Kraštotyros draugijos⁷ mokslinės kompleksinės ekspedicijos dalyviai), o užėję du vyrai prašę pasekti pasakų ar pagiedoti giesmių, tačiau ji atsisakiusi bendrauti teisindamasi darbymečiu (LTR 7045/549/). Galima tik spėlioti, kiek pateikėja būtų pasekusi pasakų ir kitų tautosakos kūrinių, jei jie būtų buvę įrašomi tada, kai jos atmintis dar buvo gerokai skaidresnė, o kūriniai tebegyvavo kaip žodinė tradicija.

Pasakotojas – tai žmogus, gebantis itin gerai prisiminti, vaizdžiai, rišliai perteikti istorijas ir patraukti klausytojų dėmesį. Europos folkloristikoje pasakotojams ir pasakų sekėjams buvo ir tebėra skiriama itin daug dėmesio (žr. Asadowskij 1926; Dégh 1969, 1995; Holbek 1987; Kaivola-Bregenhøj 1996; Tangherlini 2013 ir kiti). Lietuvių folkloristikoje pasakotojo asmenybe imta labiau domėtis XX a. antrojoje pusėje (Vėlius 1969, 1971, 1972, 1986; Sauka 1983: 108–118) – tada pradėta užrašinėti pasakotojų biografijas, buvo stengiamasi išklausti ir pažymėti aplinkybes, kuriomis žmogus išmokęs tautosakos kūrinių, kada ir kam juos pasakojęs. Taigi pasakotojo asmenybę ir jo pasektas pasakas, sakmes ir kitus pasakojimus imta suvokti kaip neatsiejamus dalykus. Vis dėlto lietuvių folkloristikoje dar labai maža pasakotojams skirtų darbų, jie fragmentiški, todėl šis tyrimas irgi yra žingsnis ta linkme.

Peržvelgus iš A. Čaplikienės užrašytą pasakojamosios tautosakos repertuarą kyla klausimas: kaip tokia „tradicinio“ tipo pasakotoja sugebėjo išlaikyti ryškią folklorinę atmintį, kai aplinkui viskas taip smarkiai keitėsi? Į šį klausimą rasti atsakymą padės vengrų folkloristės Lindos Dégh suformuluota pasakų sekimo konteksto tyrimų atšaka – pasakų biologija (vok. *Märchenbiology*). Anot mokslininkės, norint geriau pažinti pasakojamąją tradiciją reikia ne tik nuodugnai susipažinti su pasakotojo pateikiamu repertuaru, bet ir išsiaiškinti, kokiomis aplinkybėmis žmogus išmoko tas pasakas, kokių asmeninių motyvacijų ir socialinių situacijų veikiamas tuos naratyvus pasakoja (Dégh 1995: 39). Panašiai mąstė ir amerikiečių folkloristas Alainas Dundesas: jis teigė, kad užrašant folklorą svarbu ne tik tekstas, bet ir jį supantis kontekstas, padedantis suvokti teksto reikšmę ir paaiškinantis, kodėl konkretus kūrinys pasitelkiamas tam tikroje socialinėje situacijoje. Analizuojant kas, kam, ką ir kokiomis aplinkybėmis pasakoja, galima išsiaiškinti, kaip tekstas įgauna tam tikrų ypatybių (Dundes 1980: 27).

6 Išskirtinis moters talentas pasakoti buvo pastebėtas ir 2004 m. įvertintas Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos premija už tradicinės kultūros puoselėjimą ir sklaidimą (žr. Žilienė 2004).

7 Sovietmečiu ji vadinosi Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija.

Remdamiesi šiomis nuostatomis, pirmiausiai aptarsime A. Čaplikienės repertuarą ir gyvenimo aplinkybes, formavusias ją kaip pasakotoją. Taip pat bus analizuojami pateikėjos pasakų sekimo ypatumai, požiūris į pasakas. Kadangi natūralių pasakų sekimo sąlygų tuo metu, kai moteris buvo kalbinama, jau nebesusiklostydavo, o A. Čaplikienė ne visada galėdavo atsakyti į visus užduotus klausimus, dar bus gilinamasi ir į tai, kaip moteris bendraudavo su atvykusiais folkloristais, kaip elgėsi sekdamas pasakas, ką prisiminė apie pasakų sekimą praėityje.

Analizės tikslas – atskleisti pasakotojos išskirtinumą, t. y. kuo A. Čaplikienė unikali XX–XXI a. sandūros folkloro situacijos ir apskritai Dzūkijos pasakojamosios tradicijos kontekste.

A. ČAPLIKIENĖS TAUTOSAKINIS REPERTUARAS DZŪKIJOS PASAKOJAMOSIOS TRADICIJOS KONTEKSTE

Didžiausią A. Čaplikienės repertuaro dalį sudaro pasakojamoji tautosaka. Dainavimas, taip mėgstamas dzūkų, nebuvo stiprioji jos saviraiškos pusė. Tai paaiškėjo jau per pirmąjį susitikimą su folkloristais 2000 metais – Irena Žilienė prisiminė, kaip A. Čaplikienė, užkalbinta ir paprašyta padainuoti ar pasekti pasakų, lakoniškai atsakiusi: „Dainų nedainuoju, bet pasakų žinau“ (Žilienė 2004: 345). Lankantis tautosakininkams, pateikėja skundėsi negirdinti, prašydavo pakartoti klausimus⁸. Tad dainuoti jai būtų buvę sudėtinga. Vis dėlto, kalbantis ir atsiskleidus moters gyvenimo istorijai, jos vaikystei, jaunystei, paaiškėjo, kad prioritetas visada būdavo skiriamas pasakojimui, kalbėjimui.

Taip per daugelį metų susiformavo nemenkas sakinio folkloro repertuaras. Folkloristai užrašė 69 įvairių žanrų pasakas, 6 mitologines sakmes, 3 padavimus, 6 sapnų pasakojimus, po keletą anekdotų, mįslių, priežodžių, eilėraščių. Keli kūriniai neįtūlo į pasakų žanrinės klasifikacijos rėmus – tai pasakotojos improvizacijos tam tikromis nugirstomis temomis⁹. Atskirą grupelę sudaro įvairūs atsiminimai apie šeimą, gimines, kaimynus, etnografiniai vaizdeliai (pvz., apie *čigonus*). Tokių pasakojimų susidarė apie 40. O dainų repertuaras labai kuklus: jų moteris padainavo tik 6, jos ne visos pilnos, nes primiršti žodžiai. Tai tik dar kartą patvirtina dėsning-

8 A. Čaplikienė jaunystėje apkurto. Su pateikėja bendravusiems tautosakininkams kilo įspūdis, kad galbūt todėl „šių laikų triukšmas jai neužgožė to, ką išgirdo vaikystėje ir jaunystėje“ (LTR 7045/529/).

9 Vienas pasakojimas kai kuriomis detalėmis primena novelinę pasaką (LTR 7589/3/). Pasakojimas „Zunskė ir Petras“ turi parabolės bruožų (LTR 7589/7/). Naratyvas „Varšavas“ panašus į baladę (plg. BILDA 398, 399). A. Čaplikienė prisiminė, kad pirmiausia jis *ruselio Genkos* buvo išgiedotas, o tik paskui papasakotas (LTR 7589/4/). Tokio tipo baladę šiame krašte yra užrašęs ir V. Krėvė (KDL 93). Už informaciją apie balades esu dėkinga dr. Modestai Liugaitei-Černiauskienei.

gumą, kad žmonės renkasi, kas jiems labiau prie širdies, – dainuoti ar pasakoti, ir tik labai retai pasitaiko, jog tas pats asmuo būtų ir nepralenkiamas dainininkas, ir pasakotojas (Vėlius 2008: 67).

Didžiąją moters pasakojimų dalį sudaro pasakos, kurių gausa stebina, nes tiek naratyvų iš vieno pasakotojo užrašyti ne visada pavykdavo ir pasakų klestėjimo laikais¹⁰. Dzūkija nuo seno garsėjo turtinga pasakojamąja tradicija. Išskirtinę vietą čia užėmė Merkinės kraštas: jame tautosakos medžiaga pradėta užrašinėti dar tarpukariu ir nemenką jos dalį sudarė būtent pasakos (žr. LTR 211, 774)¹¹. Sovietmečiu pasakojamoji tradicija dar buvo gana gyvybinga. 1967 m. Kraštotyros draugijos Merkinės krašte suorganizuotos mokslinės kompleksinės ekspedicijos dalyviai užrašė nemažai folkloro naratyvų (pasakojamąją tautosaką žr. LTR 3923, 3924; dalis folkloro medžiagos skelbta lokalinėje monografijoje *Merkinė – Mrk*)¹².

Ryškių pasakotojų iš Merkinės krašto nežinoma, bet tai nereiškia, kad jų nebuvo. Tiesiog aplinkybės nesusiklostė palankiai, kad būtų užfiksuoti tų žmonių žodiniai turtai. Išskirtinių pasakotojų aptikta kaimyninėse vietovėse. Antai iš Marcinkonių apylinkės Puvočių kaimo gyventojos Rožės Sabaliauskienės užrašyta daugiau kaip 80 pasakų (daugiausia buitinių) ir daugiau kaip 60 anekdotų (Vėlius 1986: 34). Žymusis dzūkų dainininkas iš Mardasavo Petras Zalanskas mėgo ir pasakoti. Iš jo užrašyta daugiau nei pusantro šimto naratyvų, iš kurių beveik trečdalį sudaro anekdotai, daugiau kaip 20 pasakų, panašus skaičius sakmių ir apie 60 pasakojimų (LTR 6213).

Taigi matyti, kad A. Čaplikienė gyveno krašte, kuriame pasakojamoji tradicija buvo turtinga, todėl ir moters tautosakos repertuaras buvo šitoks platus. Ji pasekė beveik visų žanrų pasakų: tai pasakos apie gyvūnus (5), stebuklinės pasakos (40), pasakos–legendos (3), novelinės pasakos (5), pasakos apie kvailą velnią (2), buitinės pasakos (7), melų pasakos (3), formulinės pasakos (4). Kai kurie kūriniai papasakoti po kelis kartus.

A. Čaplikienės repertuare vyrauja stebuklinės pasakos. Tai patys sudėtingiausi kūriniai, reikalaujantys išmanyti tradiciją, kartu ir turėti gerą atmintį. Tipologiniu požiūriu tai vienas gausiausių pasakojamosios tautosakos žanrų¹³. 10 moters pasektų stebuklinių pasakų variantų yra kontaminuoti, t. y. susidedantys mažiausiai iš

10 Antai geriausi pasakų sekėjai, pristatyti Kosto Aleksyno sudarytame pasakų rinkinyje *Stebuklingas žodis*, dažniausiai pasekdavo po 20–30 pasakų ir tik keletas atsimindavo po 50–60 ar net daugiau kaip 100 kūriniių (StŽ). Apie talentingus pasakotojus ir jų pasektų pasakų kiekį dar žr. Sauka 1983: 108–118.

11 Ypač vertingas yra stambus rankraštinis pasakojamosios tautosakos rinkinys, datuojamas 1931–aisiais. Jame užrašytos 36 pasakos, iš kurių 23 stebuklinės (LTR 211).

12 Yra duomenų ir apie kiek anksčiau vykusią ekspediciją. 1956 m. Varėnos rajone Lietuvos istorijos institutas organizavo etnografinę ekspediciją, per kurią Subartonių kaime buvo surinkti atsimini- mai apie V. Krėvės–Mickevičiaus tėviškę (Pugačiauskienė 2007: 108).

13 Pasakos tipas (arba siužetas) čia suvokiamas kaip visi vieno kūrinio variantai, sudarantys bendrą siužetinę visumą. Pasakos variantas – konkreti pasekta pasaka.

dviem skirtingiems tipams priskiriamų kūrinių, tarp kurių atpažįstami ne tik kitų stebuklinių pasakų, bet ir pasakų apie gyvūnus ir pasakų apie kvailą velnią siužetai. Tad jei skaičiuotume stebuklinių pasakų tipus, jų užrašyta kiek daugiau nei pačių pasakų variantų – keturiasdešimt trys. Palyginkime: lietuvių žodinėje tradicijoje iš viso fiksuoti 175 stebuklinių pasakų tipai. Taigi A. Čaplikienė pateikė apie ketvirtį tokių žinomų siužetų.

Didžiausią dalį A. Čaplikienės pasektų stebuklinių pasakų repertuaro sudaro plačiai žinomi kūriniai. Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo duomenimis, pačių populiariausių pasakų tipų užfiksuota daugiau nei po šimtą variantų, o kai kurių tipų užrašymų skaičius viršija du ar net tris šimtus vienetų. Tokių kūrinių iš šios pateikėjos užrašyta 24¹⁴. 12 pasakų, išgirstų iš pateikėjos, priklauso vidutinio populiarumo – daugiau nei po 50 variantų turintiems – tipams¹⁵, o 5 stebuklinės pasakos priklauso tipams, kurių užrašyta iki 50 variantų¹⁶.

Pasektos ir 7 buitinės pasakos (dvi iš jų kontaminuotos su kitomis buitinėmis pasakomis ar pasakomis apie kvailą velnią)¹⁷, po 5 novelines pasakas (arba 7 siužetai,

.....

- 14 Pasakos tipų numeriai nurodomi pagal tarptautinę sistemą ATU, o jei tokio pasakos siužeto joje nėra, skaitityojas nukreipiamas į Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogą (KbLPTK). Čia paminėtinos šių tipų pasakos: „Slibino mirtis kiaušinyje“ (ATU 302), „Dvyniai arba kraujo broliai“ (ATU 303), „Mergaitė padeda pabėgti“ (KbLPTK 1 313A, B, C), „Arkliu pavers-tas jaunuolis“ (ATU 314), „Burtininkas ir jo mokinys“ (ATU 325), „Kalvis ir velnias (mirtis)“ (KbLPTK 1 330A), „Velniai terboje; išlošiančios kortos“ (KbLPTK 1 B, C), „Varlė (pelė) nuotaka“ (ATU 402), „Žalčio žmona“ (ATU 425M), „Broliukas ir sesutė“ (ATU 450), „Brolių ieškanti sesuo“ (ATU 451), „Gera ir bloga mergaitė“ (ATU 480), „Mergina pirtyje“ (KbLPTK 1 480B*), „Vieniakė, dviakė, triakė“ (ATU 511), „Karalaitė ant stiklo kalno“ (ATU 530), „Paukštis, žirgas ir karalaitė“ (ATU 550), „Svainiai – paukščių, žvėrių ir žuvų karaliai“ (ATU 552A), „Dėkingi gyvūnai“ (ATU 554), „Šokis erskėtyne“ (ATU 592), „Nykštukas“ (ATU 700), „Mergelė uogelė“ (KbLPTK 1 702B*), „Gaidelis ir girmelės“ (ATU 715A), „Trys nepaprasti kūdikiai“ (ATU 707), „Dainuojantys kaulai“ (ATU 780).
- 15 „Trys seserys nelaisvėje“ (KbLPTK 1 311), „Baimės nepažįstas jaunuolis“ (ATU 326), „Nykštukas ir žmogėdra“ (ATU 327B), „Žmogumi virtęs gyvūnas“ (ATU 425C), „Ežiukas“ (ATU 441), „Sesuo, ieškanti devynių brolių“ (KbLPTK 1 451A), „Kelionė pas Dievą / į pragarą“ (ATU 460A, B), „Pelenė“ (ATU 510A), „Tėvas nori vesti dukterį“ (ATU 510B), „Stebuklingas gaidelis“ (ATU 715), „Laimė“ (ATU 735), „Pupa iki dangaus“ (ATU 804A).
- 16 Populiarsnės pasakos priklauso šiems tipams: „Sesuo bėga nuo brolio, norinčio ją vesti“ (ATU 313E*), „Užduotis parnešti nežinia ką“ (KbLPTK 1 465A), „Dėkingas numirėlis“ (KbLPTK 1 507A). Dvi pasakos labai retos. Viena jų priklauso tipui „Varinis vilkas“ (ATU 361*), kurio užrašyti tik 5 variantai. O siužeto „Brolio kelionės“ (ATU 516B) žinomas tik vienas variantas, tad A. Čaplikienės pasekta pasaka greičiausiai bus išmokta iš publikacijos (plg. DSPSO 99).
- 17 Tai gerai Lietuvoje žinomų pasakų tipai: „Moteris supykdo vyrą su žmona“ (ATU 1353), „Plepi žmona ir surastas lobis“ (ATU 1381), „Mokyta jautis“ (ATU 1675). Junginiuose aptinkami ir šių tipų pasakų siužetai: „Malūnas, palaikytas bažnyčia“ (KbLPTK 2 1315A*), „Karvė traukiama ant stogo“ (ATU 1210), „Svečias iš dangaus“ (ATU 1540), „Paukščiukas po skrybėle“ (ATU 1528), „Brangi katė“ (ATU 1651).

jei skaičiuosime kontaminuotus variantus)¹⁸ ir pasakas apie gyvūnus¹⁹, 3 pasakos-legendos²⁰, 4 formulinės²¹, 3 melų pasakos²² ir pasaka, jungianti dviejų žanrų kūrinys – pasaką apie kvailą velnią („Išmaudo vaikus“, ATU 1013) ir buitinę pasaką.

Daugelis A. Čaplikienės pasektų stebuklinių pasakų būdingos Dzūkijos regionui. Viena populiariausių – „Gera ir bloga mergaitė“ (ATU 480) apie į mišką išvežtą ir į trobelę atklystančią podukrą, turinčią čia atlikti namų ruošos darbus ir už tai apdovanojamą. Sovietmečiu užrašytame variante vaizduojama trobelėje gyvenanti ragana (Mrk 11), o A. Čaplikienės pasektoje pasakoje mergaitė pakliūva pas dvylika nykštukų (LTR 7045/547/). Gali būti, kad šiuos personažus pasakotoja pasiskolino iš skaitytų knygų. A. Čaplikienė taip pat pasekė Dzūkijoje gerai žinotą tragiško siužeto pasaką „Dainuojantys kaulai“ (ATU 780). Šiame krašte pasaka buvo fiksuota ir sovietmečiu (LTR 3924/226/). Laikantis tradicinės siužetinės linijos, pasekta ir dzūkams gerai žinoma pasaka „Mergina pirtyje“ (ATU 480B*) apie tai, kaip vakare į pirtį nusiūsta podukra velnio kviečiama šokti (LTR 7198/60/). Pasekta ir Dzūkijoje populiari pasaka „Mergelė uogelė“ (ATU 702B*): joje pasakojama, kaip iš uogos magišku būdu sukurtą mergaitę suėda vilkas ir už tai yra nubaudžiamas. Kitaip nei įprastiniame siužete, A. Čaplikienės pasakoje mergaitė ne įmerkama į šulinį ar vandens telkinį, kad išbalintų savo juodumą, bet jai pastatomas namelis, kuriame ji verpia; ją suėda ne vilkas, o ragana (LTR 7045/542/). Beveik pusė pasakos „Vienakė, dviakė, triakė“ (ATU 511) variantų fiksuota Dzūkijoje. Toks naratyvas figūruoja ir A. Čaplikienės repertuare (LTR 7045/545/). Savita pasektos pasakos detalė: pamotė liepia podukrai išginti karvę ir išrinkti iš pelenų aguonas. Kituose

.....

- 18 A. Čaplikienė pasekė tris novelines pasakas, priskirtinas tipams: „Surasta paslėpta karalaitė“ (ATU 860A*), „Nulemta žmona“ (ATU 930A), „Plėšiko sužadėtinė“ (ATU 955). Siužetai, aptinkami kontaminuotuose variantuose, t. y. galintys būti viena iš kūrinių sudėtinių dalių, priklauso šiems tipams: „Ginčas ženklų kalba“ (ATU 924A), „Karaliaus veidas ant pinigų“ (ATU 922B), „Senas balnas“ (ATU 927A*).
- 19 Tai šie siužetai: „Bailesnis nei kiškis“ (ATU 70), „Vilkai lipa kits kitam ant nugaros“ (ATU 121), „Gyvuliai stotasi namus“ (ATU 130A), sujungtas kartu su siužetu iš „Lapė apsimeta kūma ir vagia medų“ (ATU 15), „Už gerą piktą užmokama“ (ATU 155).
- 20 Tai gana žinoma „Trys norai“ (ATU 750A) tipo pasaka ir negausiai užrašytos tipų „Visada velnias keikiamas“ (ATU 846) ir „Apgauta mirtis“ (KbLPTK 2 330) pasakos.
- 21 Šie siužetai Lietuvoje visuotinai paplitę ir priklauso tokiems tipams: „Pupos stiebu lipa į dangų“ (KbLPTK 2 804 A), „Gaidelis išmuša vištelei akelę“ (ATU 2021B), sujungtą su pasaka apie gyvūnus „Avinas žada išokti vilkui į nasrus“ (ATU 122M*), ir „Bėganti bandelė“ (ATU 2025). Pastarasis kūrinytis kontaminuotas su keturiais pasakų apie gyvūnus siužetais.
- 22 Pirmasis siužetas priklauso vidutiniškai populiariam tipui „Didelis gyvūlys ar daiktas“ (ATU 1960), o antrasis – tipui „Ponas ir valstietis derasi meluoti“ (ATU 1920B), nelabai plačiai paplitusiam, bet daugiau fiksuotam Dzūkijoje. Trečiasis ATU 1932 tipo siužetas visoje Lietuvoje suaugusiesiems ir vaikams gerai žinomas kaip „Šarkų bažnyčia“. Jo populiarumas glaudžiai siejasi su paskirtimi – naratyvas dažnai pasakotas vaikams paerzinti, siekiant nusikratyti jų įkyrių prašymų pasekti pasaką (Šlekonytė 2000: 59).

šios pasakos variantuose pamotė mergaitei liepia iš pakulų išausti audeklą; galimas daiktas, kad aguonų išrinkimo iš pelenų motyvas bus atkeliavęs iš pasakotojos skaityto Pelenės pasakos varianto. Dzūkijos regionui būdinga ir pasaka „Sesuo, ieškanti devynių brolių“ (ATU 451A), kurioje vaizduojama, kaip sesuo Elenytė eina ieškoti brolių, o pakeliui sutikta laumė ragana užima jos vietą ir mėgina brolius apgauti. A. Čaplikienės pasektas variantas (LTR 7045/560/) daugeliu atžvilgių atitinka per pasakų rinkinius išpopuliarintą XX a. pradžioje skelbtą tekstą (BsLPY 2 104). Regis, šią pasaką ji bus išmokusi iš knygos. Prie vietinių, dzūkiškų, galima priskirti ir pasaką „Sesuo bėga nuo brolio, norinčio ją vesti“ (ATU 313E*). A. Čaplikienė teigė, kad šią pasaką (LTR 7045/589/) išmokusi iš knygos (žr. LTR 7045/588/). Galimą knygine naratyvo kilmę liudija ir personažas vardu Liūtukas.

Visos A. Čaplikienės pasektos stebuklinės pasakos pasižymi vaizdinga, daininga kalba, kupina deminutyvų, Dzūkijos regionui taip būdingų dainuojamųjų intarpų. Pateikėja mėgo itin detalai pasakoti įvykių eigą, smulkiai apibūdinti personažus, įterpti savo gyvenamojo meto realijų. Reikia pabrėžti, kad beveik pusė pasakotojos pasektų stebuklinių pasakų yra „moteriškos“ tematikos: pagrindinės jų veikėjos – mergaitės, dažniausiai našlaitės, patiriančios neteisybę, nepriteklių, bet galiausiai gyvenimas joms atlygina. Pasirinkimas pasakoti apie moteriškosios lyties veikėjas susiformuoja natūraliai. Pastebėta, kad moterys, kitaip nei pasakotojai vyrai, daugiau linksta pasakoti apie nuskriaustas merginas ir pamotes (Lüthi 2004: 90). Taip pasakose perteikiamas požiūris į tam tikrus lyčių vaidmenis, suformuotus socialinės aplinkos.

A. Čaplikienės pasakų repertuare daug mažesnę dalį užima buitinės pasakos, bet tradicijos tęstinumą galima pastebėti ir čia. Antai pasaka „Moteris supykdo vyrą su žmona“ (ATU 1353), pasekta pateikėjos (LTR 7198/20/), buvo fiksuota ir sovietmečio ekspedicijoje (LTR 3924/437/). Formulinė pasaka „Pupos stiebu lipa į dangų“ (KbLPTK 2 804 A), kurios variantą pasekė A. Čaplikienė (LTR 7045/543/), buvo populiari šiame krašte, kaip liudija sovietmečiu užrašyti 4 jos variantai (LTR 3924/37, 222, 272, 491/).

A. Čaplikienė visai nežinojo etiologinių sakmių, bet pasekė mitologinę sakmę apie aitvarą (LTR 7045/572/). Tiesa, vadino jį velniu, bet nesunku suprasti, kad tai aitvaras: sakmėje sakoma, neva norint, kad velnias numestų nešamą auksą, reikia jam parodyti pliką užpakalį. Tikėta, kad būtent taip pasisavinamos aitvaro nešamos gėrybės. Sovietmečiu šiose vietovėse taip pat užrašyta sakmių apie aitvarus (LTR 3924/376, 386, 444, 452/). Kaip žinoma, šiame krašte būta populiarių sakmių apie vaiduoklius – *striokus* (Litvinaitė 1970: 342). Tai vaikščiojantys, besivaidenantys mirusieji. A. Čaplikienė *striokų* neminėjo, bet papasakojo sakmių apie pareinančią mirusią žmoną (LTR 7045/555/), vyrą (LTR 7045/556/), apie tai, kaip ją (pasakotoją) naktį einančią namo numirėlis suspaudęs (LTR 7045/557/). Pasako-

toja pasekė ir keletą padavimų. Vienas jų – apie V. Krėvės kūryboje išpopuliarintą Gilšės ežerą (LTR 7045/570/). Panašių padavimų apie Gilšę fiksuota ir sovietmečiu (LTR 3923/23/, 3924/182, 220/). A. Čaplikienė papasakojo ir apie aukso kuparą Gelovinės ežere (LTR 7045/571/), apie Merkinės piliakalnį (LTR 7045/573/).

Taigi matyti, kad nemaža dalimi pateikėjos repertuaras tradicinis: kai kurios pasakos ir kiti naratyvai šiose apylinkėse užrašyti dar prieš pusę amžiaus. Bet reikia pabrėžti, kad A. Čaplikienės naratyvuose juntama nemenka perskaitytų knygų įtaka, įžvelgiama per naujoviškas detales, spausdintų tekstų siužetų atkartojimą.

Lietuvoje pasakų sekimo tradicijos silpnėjimas buvo pastebimas jau nuo XIX a. pabaigos. Tai buvo susiję su kintančia socialine–ekonomine gyventojų padėtimi. Vis daugiau žmonių įgydavo išsilavinimą, plito raštas, radosi pomėgis skaityti periodinę spaudą ir gausiau leidžiamas knygas, tarp jų būdavo ir pasakų rinkinių. Spausdintas žodis ėmė konkuruoti su gyvu pasakojimu. Kai kurie pasakotojai neatsisakė pomėgio pasakoti, sekdamo iš knygų išmoktas pasakas. Stebuklinė pasaka, priklausomai nuo pasakotojo gebėjimų, galėdavo būti sekama kelis vakarus. Išnykus bendriems vakarojimams, talkoms, kiekvienai šeimai apsiribojus savais namais, neliko sąlygų, kuriomis būtų galėję tarpti tokie kūriniai. Tuo metu į namus atkeliavo modernūs prietaisai – gramofonas²³, radijas, – pamažu atitraukiantys dėmesį nuo tradicinių pasakotojų.

Visi šie procesai smarkiai paveikė pasakojamąją tradiciją ir ši ėmė keistis. Ilgiausi, didžiausią įspūdį darantys naratyvai – stebuklinės pasakos – pradėjo grimzti į užmarštį. Vis labiau ėmė įsigalėti buitinės pasakos, gerokai trumpesnės, didaktiškesnės ir galinčios rasti kaip tam tikri pamokantys pasakojimai, kuriems perteikti nereikia ilgesnio laiko ar ypatingos progos. Greta buitinių pasakų ėmė populiarėti joms giminingi kūriniai – anekdotai. Taigi antrojoje XX a. pusėje stebuklinės pasakos jau sparčiai nyko iš žodinės tradicijos, o ekspedicijose, vykdytose amžiaus pabaigoje, gauti jų užrašyti tapo didele retenybe, pasitaikančia nebent periferijoje (pvz., Gervėčių krašte), kur pasakojamoji tradicija vis dar ruseno palaikoma vyresnių vietos gyventojų. Tokių tendencijų pastebėta ir sovietmečiu vykusiame ekspedicijoje po Merkinės apylinkes. Jau tuo metu tautosakininkai užrašė 130 įvairių pasakojimų, iš kurių stebuklinių pasakų būta tik dešimt, nors tarpukario Tautosakos archyvo rankraštiniuose rinkiniuose stebuklinės pasakos dominuoja (Litvinaitė 1970: 348).

O štai A. Čaplikienės repertuare vyrauja būtent stebuklinės pasakos. Kyla klausimas: kokie veiksniai galėjo turėti įtakos, kad pateikėja išlaikė tokį, sakytume,

.....
23 Pateikėjas Juozas Petrulis prisiminė: „Pasakų sekimas ir jų klausymas ‘pirmąjį smūgį’ gavo 1914 m. žiemą, kaime pasirodžius gramofonui. Jį atvežė iš Rygos atvykęs sumiesčionėjęs kaimo gyventojas (Antanas Varanauskas). Gramofono klausytis rinkdavosi vaikai ir jaunimas“ (cit. iš: Lazauskienė 1972: 126).

archajišką pasakų repertuarą? Ieškodami atsakymo, turime panagrinėti sąlygas, kuriomis formavosi pasakotojos asmenybė, ir nustatyti, iš ko A. Čaplikienė mokėsi pasakų, kam jas sekė.

PASAKOTOJA APIE SAVO PASAKAS: PASAKŲ ŠALTINIAI IR SKLAIDA

Kaip jau minėta, tiriant pasakotojų repertuaro ypatumus itin svarbu susipažinti su jų gyvenimu. Todėl tyrėjai, atvykę pas A. Čaplikienę įrašyti pasakojimų, išsamiai fiksavo ir biografinius jos duomenis, įvairių gyvenimo tarpsnių prisiminimus. Moters pasakojimai apie gyvenimą neretai įsiterpdavo tarp pasakų, ypač tada, kai reikėdavo užpildyti pauzes, sukaupti atmintį ar atgaivinti naratyvų siužetus.

A. Čaplikienė sakėsi kilusi iš pasiturinčios šeimos. Jos senelis, mamos tėvas, kelis kartus vykęs į JAV uždirbti šeimai pinigų. Taip jam pavykę sukaupti tam tikrą kapitalą, ir jis sėkmingai investavęs gimtajame krašte. Vyras nupirkęs valaką žemės ir pastatęs išskirtinės išvaizdos namą („...išstatė budinkus labai gražius, dzidelius ir tep kap bažnyčių gontais apdengė“), visas dukteris aprūpinęs kraičiu (LTR 7198/5/). Tad pasakotojos motina į vyro šeimą atsinešusi nemažai turto ir šeima gyvenusi nejausdama nepriteklių.

Pasakotoja prisiminė buvusi linksma, guvi ir mėgstama jaunimo: „Kap mergu buvau, in bernus valių turėjau, ir bernų turėjau, ir an šokių ajau, ir viskų.“ Bet nelabai sėkmingai išsirinkusi vyrą: „Ir insimylėjau pijokų, laidokų“ (LTR 7045/591/). Ištekėjus gyvenimo pradžia buvusi sunki, nes tekę išeiti iš tėvų namų ir „kampininkauti“, kol pasistatę savo namus. Kad prasimanytų pinigų, moteris ėmusi smulkios prekybos: „...andliavoju visokiais daiktais: ir šilkais, ir divonais, ir skarelėm, ir kombinukais, ir pančiakom, – [...] kų nustvėriau, tuoj vertiaus“ (LTR 7045/593/). Šave A. Čaplikienė apibūdino vienu sakiniu: „Aš buvau maža, bet boba krutni“ (LTR 7045/529/). Būtent ši būdo savybė bus nulėmusi ir jos kaip pasakotojos formavimąsi.

Kiekvienas pasakotojas pereina tam tikrus gyvenimo etapus, kai klausosi, mokosi, įsidėmi ir galiausiai ima pasakoti kitiems. Tai pirmiausia prasideda vaikystėje. Paprastai pasakų mokomasi iš kokio nors vietinės bendruomenės autoriteto. A. Čaplikienė gimė 1922 m. ir augo, kol pasakų sekimo tradicija dar buvo gyva, o ją supo žmonės, mokantys ir mėgstantys pasakoti. Vaikystėje, pasak A. Čaplikienės, pagrindinis jos pasakų šaltinis buvusi „boba Čečetunka“²⁴. Ši moteris neturėjusi autoriteto tarp kaimo žmonių („ji, būdavo, nuveina Merkinėn [...], tai pareina be

.....
24 Ši pravardė veikiausiai nurodo moters plepumą. Antai žodis *čečenti* reiškia 'daug šnekėti' (LKŽe: čečenti).

andaroko, andarokų pragėrus“) ir veikiausiai buvusi savotiškame socialiniame užribyje. Bet mažajai Antosėlei ypač įstrigęs moters gebėjimas pasakoti: „...ji labai mylėj pasakas ir ji labai daug mokėjo tų pasakų...“ (LTR 7198/50/). Dėl meilės pasakoms mergaitė ir pati šeimynykščių kartais būdavusi meiliai pavadinama Čečetunka. Prisiminimai apie šią vaikystės laikų pasakotoją jai išlikę gana ryškūs:

Aš buvau kokių aštuonių ar devynių metų. Tai plėšė mergos plunksnas. [...] Tai mes paplėšėm lig devynių valandų ir sako: „Aikit jau jūs gulc.“ Mes nuvejom, atsigulėm, ir jau aš snaudžiu. O atėj tokia boba. Ji begaliniai daug mokėjo pasakų. O jų vadzino, tų bobų, Čečetunku. Ir aš per miegų girdėjau ir an ryt visų tų pasakų žodzis žodzin išpasakojau (LTR 7045/532/).

Pasaką mergaitė įsidėmėjo būdama ypatingos būsenos: pusiau būdraudama, pusiau snausdama. Pažymėtina, kad daugelyje kultūrų pasakotojai savo pagrindinės auditorijos sulaukdavo būtent naktį ir vakare, žmonėms užsiimant nedideliais darbais ir tuo pat metu galint kalbėtis. Atrodo, kad A. Čaplikienė bus prisiminusi epizodą iš plunksnų plėšymo talkos, į kurią vakarais rinkdavosi moterys ir merginos. Prie besidarbuojančių suaugusiųjų prisijungdavo ir vaikai. Per talką stodavo palanki atmosfera šnekučiuotis, pokštauti, minti mįsles ir sekti pasakas (VLE: plunksnų plėšymas). Pasakų sekimas pajvairindavo nuobodų darbą.

Įdomu, kad minėtoji Čečetunka buvo pasakų šaltinis ir į gimtinę tuo metu paviešėti parvykdavusiam rašytojui V. Krėvei. Iš sovietmečiu užrašytų vietinių žmonių atsiminimų aiškėja, kad tikroji moters pavardė buvusi Muzikevičienė ir ji tikrai turėjusi žalingų įpročių. Norėdamas ją pamaloninti, rašytojas atveždavo lauktuvių tabako – švicento²⁵ (LK 17: 307). Svečiuodamasis pas tėvus, V. Krėvė klausydavosi ir kitų kaimo žmonių pasakojimų²⁶. Įdomu, kad ir pats svečias, viešėdamas gimtuosiuose Subartonyse, neretai tapdavo tautosakos pateikėju. Čia gimęs, augęs, jis puikiai pažinojo vietinę tautosakos tradiciją, galėjo lengvai perteikti subtilias pasakojimo vingrybes. Žinoma, padėdavo ir rašytojo, kaip žodžio meistro, gebėjimai.

V. Krėvės lankymosi gimtinėje laikas sutampa su A. Čaplikienės vaikyste. Moteris iš tiesų prisiminė, kaip V. Krėvė, viešėdamas Subartonyse, užsukdavęs pabendrauti ir su jos tėvu²⁷. Rašytojas pasakotojos atmintyje išliko dėl vienos jai svarbios

25 Švicentas – (lenk. *świcent*) tokia tabako rūšis (LKŽe: švicentas).

26 Vietinis gyventojas Juozas Gaidulevičius prisiminė: „Krėvė dažnai parvažiuodavo į namus. Būdavo, susišaukia viso kaimo bobes ir klauso jų pasakų bei dainų. Visas kaimas, būdavo, sueina, kai jis parvažiuoja“ (LK 17: 300).

27 Artimą A. Čaplikienės tėvų ryšį su V. Krėve liudija ir prisiminimas apie nemalonų įvykį, kai pasakotojos tėvas, būdamas nekaltas, pakliuvęs į kalėjimą. Nuo rašytojo, parvykusio į gimtinę, šis faktas buvęs slepiamas, o kai svečias išsiaiškines tiesą, tuoj ėmėsis žygių vaduoti mergaitės tėvą iš belangės ir barešis, kad jam nepranešę anksčiau (LTR 7045: 365–366).

priežasties: parvykęs gimtinėn, jis sekdavęs pasakas. Vaikai su nekantrumu laukdavę „dėdės Vincaus“:

Jau Krėvė tėviškėn, tai jis ateina pas tėvelį. Tai, būdavo, mes: „Oi, dėdė Vincus ateina, dėdė Vincus ateina.“ Jau džiaugsmas – ot pasakų bus. O jau jis žino, kad mes norim pasakų. Tai cik ineina, tai vaikai žiūro akutėm kap žvakutėm – jau jie, macyc, nori pasakų. „Oi, dėde, norim, norim, norim, norim pasakų.“ – „Nu, tai gerai, sėskitės, ale kap aš pasakosiu, cik cylėkit, nei žodzio nešnekėkit.“ Tai mes sėdzim kap pascirį. Ir jau klausom (LTR 7045/534/).

Šis nedidelis epizodas rodo, kad rašytojas tikrai mokėjo bendrauti su vaikais ir buvo puikus pasakotojas²⁸. Iš tų vaikystės laikų A. Čaplikienė įsidėmėjo vieną pasaką, kurią vadino „Krėvės pasakute“ (LTR 7045/535/), – tai Lietuvoje gana plačiai žinoma novelinė pasaka „Nulemta žmona“ (ATU 930A). Moteris teigia išgirdusi ją iš paties V. Krėvės. Pasakoje pas neturtingus žmones apsinakvojęs karalaitis nugirsta pranašystę, jog ateityje vesiąs šių žmonių naujagimę dukterį. Pabūgęs tokios ateities, jaunuolis mėgina išvengti nelygių vedybų: nuperka iš tėvų kūdikį ir nori įmesti jį į „Nilos“ upę. Mergaitė išgelbstima, galiausiai nutinka taip, kaip ir buvo lemta. Pasaką A. Čaplikienė sekė tradiciškai, išlaikydama pagrindinę siužetinę liniją, bet įterpdama ir sovietmečio gyvenimo detalių. Antai pasakos herojės gyvenimas priemeną to meto realybę: pasakojama, kad ji „baigė vienuolika klasių“, „mokinasi an daktarės“. Šios adaptuotos realijos rodo, kad pasakotoja ilgainiui „tobulino“ pasakojimą: ne vien atkartodavo siužetą, bet gebėjo ir improvizuoti, priderinti jį prie kintančio gyvenimo.

Galimas pasakos sąsajas su V. Krėvės pasakų repertuaru padėtų užčiuopti jo skelbta stilizuota tautosakinė medžiaga. Viename naratyve iš kūrinių ciklo apie Šarūną veikia karalius, kuriam gimė sūnus. Išgirdęs pranašystę, kad žus nuo sūnaus rankos, karalius mėgina įvairiais būdais juo nusikratyti, bet vaiką vis išgelbsti gailėstingi žmonės. Antrą kartą bandydamas atsikratyti vaiko, karalius liepia pririšti jį prie rąsto ir įmesti į Nemuną (KVM: 100). Čia, kaip ir A. Čaplikienės pasektoje pasakoje, nusakomos žmogaus pastangos palikti kūdikį nepalankioje aplinkoje, viliantis, kad tas žus. Taigi galima patvirtinti, kad V. Krėvei buvo žinoma panaši pasaka.

Kaip minėta, A. Čaplikienės repertuare dominuoja „moteriškos“ pasakos. Toks naratyvų rinkinys galėjo susiformuoti dėl to, kad didesnę jų dalį A. Čaplikienė bus girdėjusi iš moterų. Be minėtos „bobos Čėčetunkos“, pateikėja teigė nuklausiusi pasakų iš „siratukės Čaplikaitės“ (LTR 7198/58/), „pijokės Kisieliankos“

.....
²⁸ V. Krėvės sūnėnas prisiminė: „Dėdė labai mylėjo vaikus. Juokingų ir baisių pasakų mums pasekdavo. O sekti gražiai mokėjo. Susigūždavome tada mes aplink ratuku ir išsižioję klausydavom“ (LK 17: 318).

(LTR 7198/20/), „senos bobos Žemaicienės“ (LTR 7198/1/), „motulės motkos nuog Nemunaicio“ (LTR 7198/33/), „senos mergos Miliūtės“ (LTR 7198/34/). Akivaizdu, kad moterys šiame krašte buvo aktyvios pasakų sekėjos.

Iš A. Čaplikienės prisiminimų matome, kad daugumą savo pasakų ji išmokusi dar vaikystėje. Vėliau šie naratyvai nuėjo į antrąjį planą, nes keitėsi gyvenimo interesai: „Nuog pacios vaikystės – nuog dešimc, dzvylikos, ot, iki penkiolikos, – o paskui gi bernai rūpėjo, argi pasakos jau rūpės?“ (LTR 7045/581/). Iš tiesų žinoma, kad XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje pasakas sekdamo vaikams maždaug nuo penkerių (ar dar jaunesniems) iki dešimties metų (Lazauskienė 1972: 122), o daugumos domėjimasis pasakomis nuslopdamo maždaug apie penkioliktus ar šešioliktus metus²⁹. Paaugliai pradėdavę dirbti, norėdavę lankyti jaunimo vakarėlius (ten pat: 125).

A. Čaplikienė nuo pat mažumės buvo linkusi prie pasakų ir visą gyvenimą liko joms ištikima: „Tai gal' aš akvatų in jas turėjau“ (LTR 7045/581/). Vaikystėje išmoktas išsaugojo atmintyje iki gilios senatvės: „Ir aš kiek kur užgirdau [...], ciek visas [pasakas] moku“ (LTR 7045/585/). Moteris pasakoms turėjo jautrią klausą, „gaudydavo“ naujienas: „...kur aš neužgirsiu, ar vaikas kur nubalados, ar dzidelis, ar mažas, ar senas, ar jaunas, – aš tuojroz [išimenu]“ (LTR 7045/546/). O pasakotojos motina buvo linkusi prie dainų: „Motulė mano, amžiną atilsį, tai buvo giesminykė“ (LTR 7045/541/). Vis dėlto mokėjo ir pasakų, jas sekdamo savo vaikaičiams („...bet jau ji atejo jau cianai, ji, būdavo, vaikam vis tep pasakodavo“) (LTR 7045/548/).

Dalis pasakų išmokta tradiciniu būdu – iš senelių. Tai liudija ir moters prisiminimai: jai pasakas sekdamo „bobulė“ (mamos mama, LTR 7045/582/), „Amerikon trisroz buvįs dziedukas“ (LTR 7045/583/). Lygiai taip pat pasakas vieni kitiems sekdamo ir vaikai. Tai retesnis reiškinys, nes vaikai dar turi sukaupę mažai žinių ir nebūna suformavę pasakojimo įgūdžių. Pasakoti palankios sąlygos susidarydamo susirinkus grupei vaikų. Taip nutikdamo piemenaujant, kai suguldavo gyvuliai ir vaikai gaudavo atokvėpio akimirką. Kai kurie piemenukai mokėdamo nemažai pasakų – tai minėjo ir A. Čaplikienė. Pas jos senelę tarnavęs piemenukas, kurį ji vaišindavusi bandelėmis, o šis jai už tai sekdamo pasakas (LTR 7045/615/). Sulaukta ir atgalinio ryšio: su mergaite visi norėdamo ganyti, nes ji gerai pasakodavusi (LTR 7198/35/).

Mergaitės polinkį prie pasakų pastebėjo ir šeimos nariai:

Arba mano tėvukas. Tai jis begaliniai labai mylėjo pasakas. Tai, būdavo, vakari verpiam, o jau jis nuog pečio nukopa: „Nu, Antosula, papasakok kokių pasakų.“ O motula: „Aik tu, Čečetunka, su savo pasakom!“ Nu, ir aš pasakoju (LTR 7045/531/).

29 1970–1972 m. atliekant tyrimą ir apklausus 253 informantus, iki kada jie mėgė klausytis pasakų, gauti tokie rezultatai: iki 10 metų (25,3 proc.), iki 15–16 metų (33,2 proc.), visą gyvenimą (35,9 proc.).

Mergaitės pasakas mėgo ir jos nuolatine klausytoja tapusi teta: „Tai ji [teta] kap pamato – aš ateinu, tai ji inbėga pirkion ir rankom pliauškina: ‘Džekui Dzievui, Antosiulė ateina, ot nū bus linksmas vakaras’“ (LTR 7045/564/). Šie pavyzdžiai paneigia nusistovėjusią nuostatą, kad pasakas daugiausiai vyresni žmonės sekdavę jaunesniems. Ne visi vyresnieji gebėdavo ir norėdavo pasakoti, todėl iškalbinga jaunesnė karta galėjo užimti šią nišą.

A. Čaplikienė prisiminė pasakas sekdavusi ir artimiausioje aplinkoje – mažesniams broliams, sesei. Saviems vaikams, deja, pasakoti tekę labai mažai, nes reikėję rūpintis pragyvenimu: „Pasakų nėra kadu. Ale žiūrai, kad būt duonos, pavalgyc, kad vaikai būtų aprengeci ir išmokyci“ (LTR 7045/585/). Kaip matome, pasakotoja iš savo tėvų pasakų negirdėjusi, bet ir pati nuėjusi tuo pačiu keliu – savo vaikams nesekusi. Tačiau senatvėje pasakas jai tekę sekti kaimo vaikams (LTR 7198/11/).

Visą gyvenimą A. Čaplikienė nugyveno sėsliai: tame pačiame kaime gimė, ištekėjo ir gyveno. Norint būti geru pasakų sekėju, reikėdavo nuolat ieškoti pasakotojų. Moterims tai buvo gana sudėtinga, nes jos, kitaip nei vyrai, neturėdavo galimybių judėti toliau nuo namų, užmegzti naujų pažinčių. Negalėdavo ir lengvai praturtinti savo repertuaro istorijomis iš tolimesnių vietovių ar kraštų. Vis dėlto pasakotoja prisimena savo repertuarą kartais papildydavusi ir vėliau. Pasekusi pasaką apie kareivį (LTR 7045/610/), A. Čaplikienė nurodė, kur ją išgirdusi. Anot jos, kaimynas Juozaitis, nesulaukdamas iš bažnyčios grįžtančios žmonos ir kankinamas nerimo, atėjęs pas kaimynę pasidalyti rūpesčiu. Šioji paprašiusi jį pasekti pasaką (LTR 7045/611/). Akivaizdu, žinojo, jog kaimynas jų moka. Pasakos sekimas pasitarnavo dvejopai: padėjo nutraukti neįaukią tylą laukiant („Nu tai ką, kiba mes šnekėsime?“) ir veikė terapškai – sekdamas pasaką vyras laikinai užmiršo nerimą. Be to, A. Čaplikienė turėjo progą išgirsti naują kūrinį ir jį įsiminti.

Pasakų „gaudymas“, klausymas ir įsidėmėjimas buvo smagus pomėgis. Tačiau kalbėdamasi su tautosakininkais A. Čaplikienė neretai pabrėždavo kai kuriuos kūrinius išmokusi iš knygų. Be jau minėtųjų, tokių „knyginių“ naratyvų ji pasekė ir daugiau (LTR 7045/533, 587/; LTR 7198/16, 17/). Šie kūriniai moters repertuare buvo lygiaverčiai, pasakojami kartu su kitais, išgirstais iš žmonių. Taigi ji teigiamai vertino ir knyginės pasakas, įsidėmimas skaitant populiarius, dideliais tiražais leidžiamus rinkinius. Beje, pastebima, kad ir kitose kultūrose pasakotojai nevengdavo knyginių pasakų. Antai rusų pasakotoja Nina Čečichina iš Permės krašto, kurios pasakas buvo pradėta užrašyti 2005–2006 m., gerai išmanė vietinę žodinę tradiciją, tačiau sekdamas pasakas vis dėlto pirmenybę teikdavo knygoje perskaitytiems kūriniais. Tiesa, pasakas ji savitai perkurdavo, todėl jas galima laikyti autorinėmis improvizacijomis (Добровольская 2021). O latvių pasakotoja Alma Makovska, atrasta XX a. pabaigoje, griežtai skyrė iš kitų pasakotojų išmuktas ir knygoje perskaitytas pasakas ir nenorėdavo folkloristams pasakoti knyginių kūrinį – juos visi esą ir taip gerai žino (Pakalns 2021: 282).

Bėgantis laikas trina tam tikrus atminties epizodus. Nors didelę dalį vaikystėje išgirstų ir nuolat kitiems pasakotų pasakų pateikėja prisiminė, buvo ir kūrinų, kurių ji, kad ir kaip stengdamasi, nebegalėjo rišliai papasakoti. Atmintyje iškilę tam tikri raktiniai žodžiai, deja, nepadėdavo atgaminti viso siužeto:

Vardus atsimenu, pasakos anei anei, tai vienos tų dar žodžių, kitų atsimenu, o kitos, „Trinoškos“, tai cik užvadinimų atsimenu. Mislinu, mislinu, niekaip neatsimenu. [...] Ilgos ir gražios, bet neatsimenu ir neatsimysiu, ba jei neatsimčiau per šiek tiek česo... (LTR 7198/62/).

Matome moters pastangas prikelti mokėtą kūrinį – bet jos bevaisės, nepadeda nei laikas, suteiktas pasakai „pasirepetuoti“³⁰. Tai rodo, kad pasaka jau seniai nesekta ir jos siužeto vingiai nugrimzdę užmarštin.

PASAKŲ SEKIMO YPATUMAI

Pasakos A. Čaplikienei buvo aktualios ir bendraujant su tautosakininkais. Per jas ji galėdavo grįžti į vaikystės, jaunystės laikus. Pasakojimas – bendravimo forma, kartu ir būdas patenkinti norą būti reikalingam aplinkiniams. Aktyvus pasakotojas visada nori turėti klausytojų: taip išpildomas jo poreikis ne tik pasakoti, bet ir sulaukti emocinio atsako. Todėl folkloristų vizitas moterį ne tik nudžiugindavo, bet ir sujudindavo atminties gelmes: „[Kai išvažiuavot,] tai cik ūžia man tos pasakos, cik mainės, mainės... [juokiasi]“ (LTR 7198/9/).

Pasakos veikiausiai ilgus metus glūdėjo pasyviojoje pasakotojos atmintyje, tarsi laukdamos, kol vėl bus iškeltos į dienos šviesą. Folkloristams išvykus pasakotoją užvaldė prisiminimai: ji atgaivino atmintyje kai kuriuos siužetus, susidarė pasakų pavadinimų sąrašėlių ir netgi ketino eiti į Merkinę ieškoti moters (I. Žilienės), įrašinėjusios jos pasakojamą tautosaką³¹ (LTR 7198/24/). Tai rodo, kad pasakotoja vertino tai, ką išmoko per visą gyvenimą. Vietinėje bendruomenėje ji jau buvo sukūrusi savo kaip pasakotojos įvaizdį ir už šį gebėjimą buvo gerbiama aplinkinių³².

30 Kaip rašo Bronislava Kerbelytė, kai kurie pasakotojai, prieš darant įrašą, prašo suteikti galimybę pasaką garsiai „parepetuoti“ (Kerbelytė 2005: 50).

31 Kitą kartą aplankyta pasakotoja pasakas sekė pagal susidarytą sąrašą: „Pirklys perka sūnų, Jonas ir kapinės’ jau pasakota, duosit man – užbrauksiu. [...] tai gerai, kad aš susrašiau, o daĩ nei vienos pasakos neatsimytai, anei anei... (LTR 7198/24/).

32 Antai 1995 m. moterį aplankę fotografai broliai Algimantas ir Mindaugas Černiauskai patyrė, kad ji esanti labai komunikabili. Užėiti juos pakvietė taip: „Užėikit pas manį. Aš kaimo stolica, jei kas krautuvėn eina, tai ir pas mane būtinai užėina.“ Kaimo žmonės ją vertino kaip pasakų sekėją: „Niekas jos kaime Antanina nevadino, visi ją Antosiuke šaukė, o kartais ir čičetunka pavadindavo, mat sodžiaus vaikams pasakas sekdamo. Artėjant vakarui troboj susirinkę kaimynų vaikai ant pečiaus suguldavo ir jos pasakų laukdamo, o ji sukdamo ratelį ir sekdamo“ (Černiauskai 2019).

Į pasakų įrašinėjimo procesą moteris žiūrėjo labai rimtai. Anot su pateikėja bendravusios I. Žilienės, A. Čaplikienės sekamas pasakas įrašyti būdavę labai lengva, nes ji susikoncentruodavusi, į reikalą žiūrėdavusi labai dalykiškai, jai svarbiausia būdavę atsiminti ir pasekti pasakas (LTR 7198: 75). Pasakas ji sekdamo, kol pavargdavo, kaip pati sakydavo: „Liežuvis burnon cik baladojas“ (LTR 7198: 40).

Pasakotojo pareiga – suformuluoti, užkoduoti ir klausytojams perduoti pasakojimą pagal sociume nustatytas ir klausytojams gerai žinomas taisykles; klausytojas turi istoriją išgirsti, iššifruoti ir pagal tas taisykles į ją reaguoti (Georges 1969: 318). Vis dėlto tokie dėsniumai šiuo atveju neveikė, nes klausytojai buvo ne iš pasakotojos aplinkos. Nors tema, kuria bendraujama su atvykusiais folkloristais, moteriai būdavo itin artima, tačiau buvo justi ir šioks toks atstumas – ji nežinodavo, kaip pasektas pasakas įvertins atvykėliai. Veikiausiai tokiai įtampai išsklaidyti ar sumažinti pasitelkdavo humorą, pašaipą, nukreiptą į save, – antai užbaigusi pasaką apie „Smaulių bekaulių“ nusijuokė: „Cha, cha, cha... Ot durna boba!“ (LTR 7045/530^a/). Galima numanyti, jog tokia pašaipta pasakotoja apsidraudė nuo galimos neigiamos reakcijos į savo pasaką. Pasišaipė iš savęs pasekusi ir kitą pasaką: „Ta boba – lapatūnas“ (LTR 7045/550/). Arba, prieš pradėdama sekti, tarė: „Nu, tai jau aš pradėdu lapatuoc“ (LTR 7045/538/). Pavadinama save lapatūnu (plepiu, iš brus. *лапатун*) ar savo kalbėjimą lapatavimu (niekus šnekėti, malti liežuvium – brus. *лапатаць*, LKŽe) ji davė suprasti, kad jos pasakojimas – išgalvotas kūrinys. Kartais moteris save kaip asmenį supriešindavo su pasektomis pasakomis. Antai kartą rajuokavo: „Nu, ar negražios pasakos? Boba tai negraži, bet pasakos tai gražios“ (LTR 7198/18/). Pasakotoja prieš klausytojus pasijuto drąsiau ir parodė, kaip iš tiesų traktuoja savo prisimenamas pasakas.

Savi pasakojimai galėjo būti „nuvertinami“ ir dėl kitos priežasties. Nors ir būvusi gera pasakotoja, vertinama aplinkinių, laikui bėgant ji pasakas gerokai primiršo, tad atsidūrusi prieš jos kalbą įrašančius žmones jautė šiokių tokių jaudulį ir įtampą. Kalbėjimas svetimiesiems išryškino ir kitą A. Čaplikienės bruožą – siekį išsiaiškinti klausytojų tolerancijos, supratimo ribas, t. y. kiek jie priims tam tikro pobūdžio naratyvą. Pasakojimas saviems, artimųjų rato žmonėms – įprastinis, vos ne kasdienis veiksmas. Šių žmonių poreikiai, norai gerai pažįstami, o stebint klausytojų reakcijas pasakojimą galima nesunkiai prie jų priderinti. Pasakojant nepažįstamam folkloro užrašytojui iškyla keblumų: kiek atvirai galima išsakyti detales, kurios atrodo nederamos? Antai prieš sekdamo stebuklinę pasaką „Apie stebuklingas girnukes“ (LTR 7045/613/), ji kelis kartus perklausė užrašytojos: „Ar nebus blevyzga, ar tokia galima?“ Kad galutinai išsklaidytų abejones, papasakojo neilgą atkarpą, keliančią jai daugiausia įtarimų (gaidelis liepia lapei lįsti „šiknon“). Artimųjų aplinkoje toks klausimas greičiausiai nebūtų buvęs keliamas. Distancija atsirado tarp pasakos sekėjos ir iš miesto atvykusio žmogaus, kurio moralinės nuostatos moteriai nebuvo

tiksliai žinomos. Nors ir suvokdama pasaką balansuojant ant nepadorios kalbos ribos, moteris nesiėmė savicenzūros mėgindama pagražinti naratyvą – verčiau pasitikslino, ar dera pasakoti.

Geram pasakojimui sukurti reikia ne tik žinių, bet ir gebėjimo fantazuoti, improvizuoti. Tokių savybių matytume turint ir A. Čaplikienę kaip asmenybę. Įvairių istorijų pasakojimas, be abejo, – svarbi talento dalis. Tačiau lygiai taip pat moteris mėgino reikštis ir kaip savotiška kūrėja, „audžianti“ pasakojimus apie neva tikras, gyvenimiškas patirtis. Ji pasekė vieną pasaką, kaip aiškino, sukurtą savo pačios (LTR 7045/563/). Iš tiesų tai buvo ne autorinis kūrinys, o Lietuvoje gana reta buitinė pasaka „Žmogus ieško pribuvėjos“ (ATU 1680). Tai vienas iš nedaugelio naratyvų, turinčių išskirtinę ypatybę: jie dažniausiai pasakojami pirmuoju asmeniu. Aptariamu atveju pasakos siužetas atrodo gana tikroviškas, nes pasakojimo pradžioje klausytojui pateikiama nuorodų į istorinį metą (karo metus), jo realijas (vokiečiai mainė nusilpusius arklius į stipresnius ir varė žmones akmenų vežti)³³, vietovę (Gudakėmis – kaimas netoli Subartonių). Pasakotoja nuosekliai perteikia neva jai nutikusių įvykių grandinę. Įdomu, kad kalbama apie moteriškosios sferos darbus: pasakotoja atklydusi pas gimdyvę, priėmusi jos vaiką, nupraususi, sutvarkiusi, paskui užsukusi į kitą trobą ir radusi žmonos marinamą vyrą, tas numiręs, tai ji, vietiniu papročiu, numirėlį nupraususi, aprengusi ir paguldžiusi vidury pirkios.

Pasakojimas atrodo tikroviškas, tarsi apibendrinantis žmogaus gyvenimo ciklą – nuo gimimo iki mirties. Veiksmas pasiekia kulminaciją, kai, anot pasakotojos, ji ne kartą mėginanti gražinti į vietą vis nukrentančią mirusio „dziedo“ ranką, o ši vis tiek nupuolanti. Apimta siaubo ji puola bėgti, pašokęs numirėlis – vytis. Vaizdas čia primena mitologines sakmes, kuriose ryški žmonių baimė, jaučiama prisikeliantiems numirėliams, galintiems pakenkti žmonėms (KbLPTK 3: 83). Būtent šioje vietoje įvyksta pasakos lūžis ir pasakotoja tarsi išsiduoda, kad visi nutikimai esantys savotiška apgaulė: ji teigia, kad, negalėdama pervažiuoti didelių pusnių, iškinkiusi arklį, užsikėlusį ant pečių ir nešusi. Nusiteikęs klausytis rimto pasakojimo, klausytojas atitoksta pasakotojai užsiminus, kad visa tai – išgalvotas dalykas. Štai kaip, pasakotojos liudijimu, į jos realistišką pasakojimą reagavusi teta:

„Teta, aš papasakosiu savo atsitikimą.“ Nu, tai aš papasakojau. Tai ji vis tep tai: „Vaikeli, tai tu drąsi, tai tu drąsi.“ O paskui, kap arklį an pecų nešiau: „Aik tu, melage, tu! Kų dař tu cia baladoji?“ (LTR 7045/564/).

Kaip matome, supratusi apgaulę teta pasakotojos kalbą nusakė žodžiu *baladoti* (LKŽe: niekus kalbėti, plepėti). Šis atsiminimas padeda patirti sekant pasaką vyravusią nuotaiką. Ryškėja, kad svarbus ne tik pasakojimo veiksmas, bet ir į jį

33 Čia greičiausiai kalbama apie Pirmojo pasaulinio karo realijas.

įsiterpiančios klausytojų reakcijos. Antai L. Dégh, stebėdama ilgos pasakos sekimą, suskaičiavo, kad, reaguodami į pasakojimo turinį, klausytojai pertraukė pasakotoją net 59 kartus – reiškė susižavėjimą, nustebimą, nepasitenkinimą ir panašias emocijas (Dégh 1969: 115–119). Tai rodo, kad pasakos sekimas – interaktyvus veiksmas: be grįžtamojo ryšio nebūtų susidomėjimo, pasakotojas neįstotų, ar jo pasaka įdomi, ar klausytojas ją vertina.

Pasirinkusi tokią pasakojimo manierą kaip minėtuojų atveju, A. Čaplikienė prirtėjo prie specifinės pasakotojų grupės – pasakotojų melagių. Tai žmonės, pasakas sekantys pirmuoju asmeniu ir taip kuriantys iliuziją, kad perteikia neva savas patirtis. Personalizuotomis pasakomis siekiama dvejopų tikslų. Viena vertus, norima akcentuoti, kad pasakojimas esąs tikras. Kita vertus, šitaip pateikiamas akivaizdus melas (Röhrich 1964: 224). Antruojų atveju pasakojimas yra tam tikros formos žaidimas su klausytojais: jie žino, kad istorija išgalvota, bet vis tiek ją mėgaujasi. Įdomu, kad tokio tipo pasakotojai daugiausia būdavo vyrai. Kanadiečių folkloristas Geraldas Thomasas išskyrė du tokių pasakotojų tipus. Pirmas: pasakotojas seka istorijas tarsi apie save, bet jas priskiria žinomesniam sekėjui, toje teritorijoje dominavusiam kaip populiariam, tad net po mirties „jo“ istorijas kartoja kiti. Antras: pasakotojas kalba apie „savo“ patirtį. Jis apibrėžiamas kaip „istorijų savininkas“ (angl. *master storyteller*) (Thomas 1977: 17).

A. Čaplikienę priskirtume prie antrojo tipo pasakotojų, nes ji prisiima pasakojamos istorijos autorystę („...aš iš savo galvos suplanavau ir tėvu papasakojau“, LTR 7045/563/). Tokiam pasakotojui atrodo, kad jis laisvai improvizuoja nuotykių tema, tačiau iš tiesų jis neperžengia tradicijos nubrėžtų ribų. Tokiam pasakojimui, nors ir atrodančiam kaip individuali kūryba, būdingos kartotės. Turime užrašytus 38 šios pasakos variantus (septynis iš jų – Dzūkijoje). Kad į pasakojimo procesą A. Čaplikienė žiūrėjo kūrybiškai, ji patvirtino ir per dar vieną pokalbį. Anot pasakotojos, ir kai kuriuos kūrinius ji pati sugalvojo: „Tai čia mano pacios susmislyta šita pasakutė. [...] Tai tep ir yr, darbo neturiu, tai tų mislini, tai tų mislini, nu, tai pasakų kokių mislini, nu, ir va, o tep iš kelių po žodžio [...] surenki ir padarai vieną“ (LTR 7198/65/).

Atrodo, kad A. Čaplikienės klausytojai, mėgdavę jos pasakas ir priimdavę jas kaip gražius pasakojimus, šiuo atveju pasipiktino ne tuo, kad papasakota netiesa, o tuo, kad įsibrauta į vyriškosios veiklos sferą. Suprantama, kad tikrovėje vyras nepakels arklio, tačiau prisiminkime, kaip stebuklinėse pasakose pabrėžiamas pagrindinio personažo vyro stiprumas ir įgyta galia. O moteris tebūna pasyvi įvykių dalyvė. Tiesa, A. Čaplikienės kalbėjimą nuo pat pradžių persmelkusios „vyriško“ pasakojimo nuotaikos: ji pirmuoju asmeniu pasakoja apie keliavimą ir neva tikrai nutikusius dalykus. Lietuvių žodinėje tradicijoje tokie pasakotojai dažniausiai kalbėdavo karine tematika (Šlekonytė 2012: 299–301), o tokie naratyvai dažniausiai

būdavo išmokti ir toliau pasakojami vyriškoje draugijoje (Šlekonytė 2020: 25). Vis dėlto „vyriškus“ siužetus perimdavo ir moterys. Tai liudija rusų folkloro pavyzdžiai. Antai pirmuoju asmeniu vyrų mėgstamą pasakoti istoriją „Kaip aš keliavau į Piterį“ lygiai taip pat galėdavo pasakoti moterys, pakoreguodamos siužetą pagal savo poreikius (Алпатов 2014: 50–51).

Pasakotojos melagės vaidmenį A. Čaplikienė atlikdavo nuo pat vaikystės. Antai prisiminė: „Tai mani ir vadzino – Antosiukė melagė [juokiasi]. Aš gi papasakoju, ‘aik tu, švarla’, – sako, ‘melage tu’, – sako. Ogi pasaka iš melo, gi tį nieko, argi gyvuliai šneka – gyvuliai nešneka“ (LTR 7198/39/). Pasakotoja turėjo kaip pateisinti savo fantazijas. Betgi ir komentuotojai nedaug nutoldavo nuo tiesos. Iš tiesų viena iš žodžio *meluoti* reikšmių yra ‘niekus kalbėti, pasakoti, plepėti’. Todėl pasakų sekėjas dažnai šiuo žodžiu ir apibūdinamas: „Kai meluot nemoki, tai ir pasakų nežinai“ (LKŽe). Dar platesnę fantaziją atskleidžia žodis *pameluoti*. Antroji jo reikšmė žymi, kad tai reiškia *papasakoti gražiai, vaizdingai* (LKŽe). Taigi A. Čaplikienės įvardijimas melage čia įgyja švelnesnę reikšmę. Moteris galėjo būti traktuojama kaip gera pasakotoja.

IŠVADOS

A. Čaplikienė unikali tuo, kad bene vienintelė Merkinės krašte sugebėjo taip ilgai išlaikyti pasakų sekimo tradiciją, įsidėmėti daug tradicinio siužeto pasakų. Tam palankios buvo jos gyvenimo aplinkybės: pasakotoja gimė ir augo krašte, kuriame buvo populiaru sekti pasakas, visą laiką gyveno sėsliai, tarp tų pačių žmonių.

Nemažą A. Čaplikienės repertuaro dalį sudaro Lietuvoje labai gerai žinomos pasakos. Didelė dalis – Dzūkijos regionui būdingi kūriniai, pasakotojos išmokti „gyvai“, taigi moteris buvo tiesioginė tradicijos perėmėja. Tradicijos tęstinumą rodo ir tai, kad kai kurios pasakos ir kiti naratyvai šiose apylinkėse užrašyti dar prieš pusę amžiaus. Svarbu, kad didelė A. Čaplikienės pasektų pasakų dalis išmokta iš vietinių pasakų sekėjų moterų, kurių būta ne vienos. Tai galėjo lemti, kad užrašytose pasakose dominuoja skriaudžiamų mergaičių įvaizdžiai.

Į savo repertuaro kūrinius ji įvedė ir lietuvių pasakoms nelabai būdingų elementų, tokių kaip tam tikri personažai, specifiniai jų vardai. Moteris pasekė ir visuomenėje plačiai žinomų pasakų, ir pasaką, kurios užrašytas tik vienas lietuviškas variantas. Matyti, kad nemažą įtaką jai darė pasakų publikacijos. Iš kultūros istorijos žinome, kad dar XX a. pradžioje pasakas imta skelbti chrestomatijose, skirtose vaikams lavinti, vėliau pradėta plačiai leisti pasakų rinkinius. Susiklosčius tokioms sąlygoms, pasakotojai savo repertuarą neretai turtindavo pasiskaitydami jau skelbtų pasakų, jas įsidėmėdami. Tai patvirtino ir pati A. Čaplikienė. Pasiskaičiusi skelbtų kūrinių, moteris ne tik papildė sekamas pasakas naujomis detalėmis, bet ir ėmė sekti ištisis knyginis siužetus.

Pasakas išlaikyti atmintyje A. Čaplikienei padėjo tai, kad ji jas sekė gana ilgai. Kad pasakos buvo sekamos ir moderniais laikais, rodo į jas įpintos sociokultūrinės realijos. Gebėjimą improvizuoti liudija ir polinkis jungti kelių tipų pasakas į vieną kūrinį (kontaminuoti), manipuluoti detalėmis. Nesuklysimė A. Čaplikienę pavadinę savotiška kūrėja, gebančia tradiciniams kūriniams suteikti naujumo ir taip padaryti juos aktualius klausytojams. Tačiau pasakojimui suręsti paprastai pasitelkiami jau žinomi tradiciniai siužetai. Tokį procesą traktuotume ne kaip kūrybą, o kaip savotišką perkūrimą (Ben-Amos 1971: 7). Būtent toks atkartojimas padeda išlaikyti tradiciją gyvybingą, užtikrina jos tęstinumą. Kiekvienas kūrinys nuskamba naujai, bet turinį išlaiko tradicinį. Pasakų sekimas buvo susijęs ir su pasakotojos saviverte: moteris brangino savo gebėjimą įdomiai, pagaviai pasakoti. Tai juto ir aplinkiniai žmonės, natūraliai priimančys jos talentą. Ši savybė leido A. Čaplikienei susikurti savo kaip pasakų sekėjos įvaizdį ir išlaikyti jį visą gyvenimą.

ŠALTINIAI

- ATU – Hans-Jörg Uther. *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography* 1: *Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales and Realistic Tales, with an Introduction*; 2: *Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales*; 3: *Appendices, (FF Communications 284–286)*, Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2004.
- BILDA – *Lietuvių dainos Amerikoje 1: Pasakojamosios dainos ir baladės = Narrative songs and ballads*, surinko ir redagavo Jonas Balys, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1958.
- BsLPY – *Lietuviškos pasakos yvairios 2*, surinko Jonas Basanavičius, Chicago: Turtu ir spauda „Lietuvos“, 1904.
- DSPSO – *Pasakos. Sakmės. Oracijos*, surinko Mečislovas Davainis-Silvestraitis, paruošė Bronislava Kerbelytė ir Klimas Viščinis, redagavo Kostas Aleksynas, Vilnius: Vaga, 1973.
- DSPŽ – *Podania źmujdzkie 1–2*, zebrał i dosłownie spolszczył M. Dowojna-Sylwestrowicz, Warszawa: Skład główny w księgarni M. Arcta, 1894.
- KbLPPTK – Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas* 1: *Pasakos apie gyvūnus. Pasakėčios. Stebuklinės pasakos*, Vilnius, 1999; 2: *Pasakos–legendos. Parabolės. Novelinės pasakos. Pasakos apie kvailų velnių. Buitinės pasakos. Melų pasakos. Formulinės pasakos. Pasakos be galo*, Vilnius, 2001; 3: *Etiologinės sakmės. Mitologinės sakmės. Padavimai. Legendos*, Vilnius, 2002.
- KDLD – *Dainavos krašto liaudies dainos*, prof. Vinco Krėvės-Mickevičiaus surinktos, Kaunas: Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys, 1924.
- KrPBL – Jan Karłowicz. „Podania i bajki ludowe, zebrane na Litwie“, in: *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej* 11, Kraków: w Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1887, p. 229–293; 12, Kraków: w Drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1887, p. 1–59.
- KVM – Vincas Krėvė-Mickevičius. „Šarūnas“, *Mūsų tautosaka* 1, 1930.
- LK – *Literatūra ir kalba* 17, Vilnius: Vaga, 1981.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20: elektroninė versija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1941–2002 (www.lkz.lt).
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos archyvo rankraštynas.
- LTRF – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos archyvo fonoteka.
- LTRV – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos archyvo videoteka.

Mrk – *Merkinė*, Vilnius: Vaga, 1970.

StŽ – *Stebuklingas žodis*: lietuvių liaudies pasakos, parengė Kostas Aleksynas, melodijas parengė Zofija Puteikienė. Kaunas: Šviesa, 1985.

VLE – *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 1–26: elektroninė versija, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001–2002 (www.vle.lt).

LITERATŪRA

- Asadowskij Mark 1926. *Eine sibirische Märchenerzählerin*, (*FF Communications* 68), Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Ben-Amos Dan 1971. "Toward a Definition of Folklore in Context", *The Journal of American Folklore* 84 (331), p. 3–15.
- Černiauskai Algimantas, Mindaugas 2019. „Viensėdžių žmonės“, *8 diena* (<https://8diena.lt/2019/02/27/broliai-cerniauskai-vienkiemiu-lietuva/>).
- Dégh Linda 1969. *Story-Telling in a Hungarian Peasant Community*, translated by Emily M. Schosberger, Bloomington, London: Indiana University Press.
- Dégh Linda 1995. *Narratives in Society: a Performer-Centered Study of Narration*, (*FF Communications* 255), Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Dundes Alain 1980. "Texture, Text, and Context", in: Alain Dundes (ed.), *Interpreting Folklore*, Bloomington: Indiana University Press, p. 20–32.
- Georges Robert A. 1969. "Towards an Understanding of Storytelling Events", *Journal of American Folklore* 82 (326), p. 313–328.
- Holbek Bengt 1987. *The Interpretation of Fairy Tales*, (*FF Communications* 239), Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Kaivola-Bregenhøj Annikki 1996. *Narrative and Narrating. Variation in Juho Oksanen's Storytelling*, (*FF Communications* 261), Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Kerbelytė Bronislava 2005. *Etnologinės medžiagos rinkimo metodikos*: mokymo priemonė etnologijos specialybės studentams, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Lazauskienė Monika 1972. *Pasakų panaudojimas vaikų auklėjimui lietuvių valstiečių šeimoje (XIX a. pabaiga – XX a. pradžia)*: pedagogikos mokslų kandidato disertacija, Vilnius: Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas.
- Litvinaitė Stasė 1970. „Pasakojamoji tautosaka“, in: *Merkinė*, Vilnius: Vaga, p. 339–349.
- Lüthi Max 2004. *Märchen*, Stuttgart: J. B. Metzler.
- Pakalns Guntis 2021. „Vėl nedaudz par Almas Makovskas pasakām“, in: *Almas Makovskas pasakas*, sastādītājs, priekšvārda, pēcvārda un komentāru autors Guntis Pakalns, māksliniece Gita Treice, redaktore Ieva Jansone, Rīga: Zinātne, p. 263–298.
- Pugačiauskienė Virginija 2007. „Subartonių kaimo istorinė apžvalga“, in: *Subartonių kraštas*, sud. Henrikas Gudavičius, Algimantas Černiauskas, Mindaugas Lapelė, Marcinkonys: Dzūkijos nacionalinio parko direkcija, p. 106–109.
- Röhrich Lutz 1964. *Märchen und Wirklichkeit*, Wiesbaden: F. Steiner.
- Sauka Leonardas 1983. *Tikra ir netikra liaudies kūryba, (Kalba ir žmonės)*, Vilnius: Mokslas.
- Šlekonytė Jūratė 2000. „Lietuvių melų pasaka „Šarkų bažnyčia“ (AT 1932) ir jos rusiškos paralelės“, *Tautosakos darbai* 13 (20), p. 53–61.
- Šlekonytė Jūratė 2012. „Pasakojimo etnografija: nepažintas pasakotojo pasaulis“, in: *Homo narrans: folklorinė atmintis iš arti*: kolektyvinė monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 293–316.
- Šlekonytė Jūratė 2020. „Ta pasaka paeina iš Azijos par vainas... Kareivis pasakotojas Lietuvos kaimo bendruomenėje XIX a. antrojoje–XX a. pirmojoje pusėje“, *Tautosakos darbai* 60, p. 15–40.

- Tangherlini Timothy R. 2013. *Danish Folktales, Legends, and Other Stories*, Seattle: University of Washington Press.
- Thomas Gerald 1977. *The tall tale and Philippe d'Alcripe: an analysis of the tall tale genre with particular reference to Philippe d'Alcripe's La nouvelle fabrique des excellents traits de vérité*, together with an annotated translation of the work by Gerald Thomas, St. John's, Newfoundland: Memorial University of Newfoundland.
- Vėlius Norbertas 1969. „Pasakotojas Liudvikas Dubaka“, in: *Gaidės ir Rimšės apylinkės*, Vilnius: Vaga, p. 218–232.
- Vėlius Norbertas 1971. „Etiudas apie Šaukšteliškių pasakorių Balį Ilgevičių“, in: *Dubingiai*, Vilnius: Vaga, p. 285–296.
- Vėlius Norbertas 1972. „Modernus pasakotojas [Feliksas Šalkauskas iš Klišabalės k.]“, in: *Kernavė*, Vilnius: Vaga, p. 361–371.
- Vėlius Norbertas 1986. „Rožės Sabaliauskienės pasakojamoji tautosaka“, in: *Atbėga elnias devyniara-gis: Rožės Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė*, sudarė ir parengė Pranė Jokimaitienė, Norbertas Vėlius, Vilnius: Vaga, p. 29–47.
- Vėlius Norbertas 2008. „Petras Zalanskas pasakotojas“, in: *Čiulba ulba sakalas: Petro Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė*, sudarė ir parengė Danutė Krištopaitė, Norbertas Vėlius, antrasis papildytas leidimas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, p. 67–80.
- Zalatorius Albertas 2003. *Vincas Krėvė: nebaigta monografija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Žilienė Irena 2004. „Įteikta Kultūros ministerijos premija [pasakų sekėjai Antaninai Čaplikienei]“, *Tautosakos darbai* 20 (27), p. 345–346.
- Алпатов Сергей 2014. «Сказочник–балагур: личность и творческий тип», in: *Личность в культурной традиции: сб. научных статей, сост. и отв. ред. Л. В. Фадеева*, Москва: Государственный институт искусствознания, p. 41–59.
- Добровольская Варвара 2021. «Хранитель сказочной традиции Чернушинского района Пермского края: случай Нины Андреевны Чечихиной», *Славянская традиционная культура и современный мир* 19: Слово. Время. Человек, p. 80–102.